

Mokslo Lietuva

DIRBTI GALI IR VERGAS, O PRASMINGAI ŠVĘSTI –
TIK LAISVAS ŽMOGUS

■ 4, 5, 13 p.

KAIP TARTI
PRIEBALSIŲ
SAMPLAIKAS?

■ 15 p.

■ 6, 7 p. Baltalietimėnė diena veda į žiemgalių kraštą ■ 12 p. Danieliaus Kleino etapinė reikšmė lietuvių tautai

Nr. 3(425)

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį

Tad kurį kelią rinksimės: Graikijos ar Suomijos?

Pabaiga, pradžia Nr. 1

2009 m. lapkričio 23-ąją, Lietuvos kariuomenės dieną, Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė prof. Steponui Ašmontui įteikė ordino *Už nuopelnus Lietuvai Komandoro* kryžių. Įdomu, kad aukštam valstybės apdovanojimui profesorius pasiūlė ne „savoji“ Švietimo ir mokslo, bet Krašto apsaugos ministerija. Gal išties savame kaime pranašu nebūsi? Vis dėlto baigiamajame pokalbyje su Lietuvos mokslo institutų asociacijos prezidentu, Puslaidininkių fizikos instituto direktoriumi prof. habil. dr. Steponu AŠMONTU nagrinėjame kitus reikalus. Vyksta Lietuvos mokslo institutų pertvarka: nuo sausio 1 d. dešimt mokslo institutų jungiami į keturis naujai steigiamus mokslo centrus, kuriems suteiktas valstybinių mokslinių tyrimų institutų statusas. Kiek šis valingas sprendimas sustiprins Lietuvos mokslą, bent jau taikomąjį, kurio didžioji dalis šalyje ligi šiol buvo plėtojama būtent mokslo institutuose?

Bet tam reikėtų būti Anglija

Gerbiamasis profesoriau, ypač antroje dalyje pateikėte nemažai pavyzdžių apie tai, kaip mokslas ir verslas įgyja vertingą ir perspektyvią jungtį. Čia galima įžvelgti ir mokslo institutų indėlį, tiesa, ne visada tiesioginį. Bet šiais gražiais pavyzdžiais ne taip paprasta įrodyti valdininkams ar politikams, kad mokslo institutai reikalingi ir net gal būtini, jeigu norime, kad tarp mokslo ir verslo Lietuvoje būtų sąsaja. Girdi tik tas, kuris nori girdėti. Kokius argumentus galite pateikti tiems, kurie girdėti nenori?

Jeigu Lietuvoje būtų sukurtas modelis, kaip taikomosios tyrimus būtų galima atlikti be taikomųjų mokslo institutų, problema išsprendžiamų ir be jų. Bet tam reikia būti Anglija, kuri tokią veiklą atlieka per mokslines laboratorijas, apsieidama be mokslo institutų. Kita vertus, greičiausiai nėra reikalo kurti laboratorijas, jeigu jau turime mokslo institutų sistemą. Jeigu jų paskirtis būtų (kaip kad deklaruojama) – plėtoti taikomąjį mokslą, institutai ir taptų pažangos variklis.

Galėtume palyginti Suomiją ir Graikiją, kurios beveik vienu metu įstojo į Europos Sąjungą.

■ Nukelta į 14 p.

Kūrybingumas ir kūrybiškumo atpažinimas

Lietuvos mokslų akademijos narė korespondentė profesorė Viktorija DAUJOTYTĖ šia tema kalbėjo bendroje Lietuvos mokslų akademijos ir Nacionalinės moksleivių akademijos sesijoje „Mokslas: kartų ryšys“.

Šiomis sąvokomis įeiname į žmogaus prigimties esmę; kūrybingumas yra vienas iš žmogiškumo sandū. Nuo akmens nuoskiolos iki pasidaryto akmeninio kirvuko – didelis žingsnis. Žmogus sugalvoja daiktą ir jį pasidarė. Būti kūrybingam, vadinasi, turėti idėjų. Šiandien su kūrybingumu vis labiau siejama žmonijos perspektyva. Ateitis priklausys nuo to, kiek turėsime kūrybingų, kūrybiškai pasaulyje veikiančių žmonių, sugebančių kelti idėjas ir formuoti alternatyvas. Alternatyvos šiandieniam kriziniam pasauliui – svarbiausias dalykas. Pasaulinės krizės sąlygomis paaiškėjo, kad rinkos ekonomika nėra visagalė, kad ji neturi mechanizmų, galinčių padėti išvengti ar bent palengvinti padėtį. Istorija negailėstingai rodo, kad krizės vesdavo į karą. Karas šiandien – pražūtingas, jo nebegalima laimėti.

Nobelio premiją ekonomikos srityje 2009 m. šiemet pelnė 76-erių Amerikos profesorė Elinora Ostrom, pateikusi mažų žmonių grupių tvarkomos, ekologiškai patikimos ekonomikos, žmogiško veido ekonomikos projektų, iškėlusiu naujų idėjų. Galime sakyti, kad nieko naujo –

kooperacija žinoma seniai. Jau Ekleziastui buvo aišku, kad nieko naujo po saule. Dažnai naujai kūrybiška alternatyva yra ir grįžimo atgal idėja. Tik ji turi būti laiku išarta. Laiku pasakyta *ad fontes*, arba – *prie daiktų*.

Tikėtina, kad iš naujo grįšime prie asmenybių, autoritetų. Kolektyvinės veikimo formos nedavė tokių rezultatų, kokių buvo tikėtasi. Dėsningai gręšimės atgal, į įvairiopą veiklos ir kūrybos patirtį, bandysime iš naujo atpažinti ir unikalius žmogiškojo kūrybiškumo pasireiškimus. Jauno, amžinai jauno ir televizijos prožektorių šviesoje pasaulio dominantę teks papildyti vyresnio amžiaus žmonėmis. Elinora Ostrom garbingiausią premiją gavo 76-erių, kai pagal dabar vyraujančias visuomenės nuomones begalėtų būti tik virtuvės močiutė. Vienu žmonių gabumai pabunda anksti, kitų – vėliau ar net vėlyvuojų gyvenimo laiku. Dalis kūrybingųjų sąmonės pasireiškimų sunyksta dėl to, kad nebuvo atpažinti. Dalis atpažįstama per vėlai. Kūrybinė sąmonė, jei nėra palaikoma atpažinimo ir įvertinimo, praranda pasitikėjimą, apsilpsta. Žmogaus pasaulis, gyvenamasis pasaulis, yra lyg koks ryšių, susitikimų, susikalbėjimų

ir nesusikalbėjimų, supratimų ir nesusipratimų tinklas.

Žmogus yra kūrybingas, kiekvienas sąmoningas individas gali laisvai veikti pasaulyje, jį keisti, *susikurti savo gyvenimą*, į kurį įeina ir šeimos *kūrimas*. Priesaga *-ing-* rodo kūrybos galių turėjimą. Žmogų iškelia, suteikia išskirtinių galimybių kūrybingumo ryškumas, intensyvumas. *Širdingas, turtingas*; vienu atveju – turis širdį, gebantis atsiliiepti į kito skausmą, užjausti, padėti, kitu – turis turto. *Kūrybingas*, turis kūrybos, kad ir kaip neįprastai tai skambėtų. Kūrybingas ir tas, kursai turi galių kūrybai atpažinti. Išmintį atpažįsta tik išmintingas.

Kūrybingumas apima ir matematikus, ir fizikus, ir ekonomistus, ir teisininkus, ir bibliotekininkus. Dar daugiau – kūrybingumas neapleidžia ir fizinį darbą dirbančių žmonių. Gamta, žemės darbai kūrybingumą skatina: gamta yra kūrybinga, valdo sudėtingas garsines partitūras, spalvų dermes, kuria kraštovaizdžius. Žinome, kad ir negailėstinga – sukuria ir sunaikina. Ir

■ Nukelta į 2 p.

INSTITUTŲ GYVENIMAS

Tad kurį kelią rinksimės: Graikijos ar Suomijos?

■ Atkelta iš 1 p.

Graikijoje mokslas iš esmės humanitarinis ir fundamentinis, o eksperimentinis menkai plėtojamas. Aukštųjų technologijų pramonės beveik nėra, todėl ir pragyvenimo lygį šalyje palaiko vien turizmas. Graikijos pragyvenimo lygis jau žemesnis už ES vidurkį. Tai tęsiasi metų metus.

Priešingas pavyzdys – Suomija. Suomijos pragyvenimo lygis gerokai prašoka ES vidurkį ir tai lemia aukštųjų technologijų įmonės.

Dar vienas pavyzdys – Portugalija.

Išties geras pavyzdys. Stodama į ES Portugalija neturėjo beveik jokio solidesnio mokslo. Pirmasis fizikos mokslų daktaras Portugalijoje apsigynė disertaciją tik 1998 m., kiti šalies fizikai mokslo laipsnius iki tol įgydavo užsienyje. Panašiai buvo ir su inžinerijos mokslais.

Įstojusi į ES Portugalija prie universitetų kūrė mokslo technologijų parkus, steigė nacionalinius mokslo centrus, institutus. 2008 m. buvo atidarytas Nacionalinis nanotechnologijų centras Bragos mieste. Pasinaudodami ES Struktūriniais fondais portugalai kuria aukštųjų technologijų mokslo centrus ir aukštųjų technologijų pramonę. Tikslingai panaudodami ES pinigus pasiekė ryškią mokslo ir verslo pažangą.

Kas baugina mokslininkus

Vadinasi, mokslo centrai Portugalijoje pasiteisino, o jei taip, kodėl Jus baugina steigiamieji mokslo centrai Lietuvoje?

Puslaidininkų fizikos instituto direktorius prof. habil.dr. Steponas Ašmontas

Mokslo centrai Portugalijoje yra nepriklausomi, o Lietuvoje kuriami mokslo centrai „įdiejami“ po universiteto vėliava. Štai Fizinių ir technologijos mokslų centras, kurį norima kurti sujungus Fizikos, Chemijos ir Puslaidininkų fizikos institutus. Jeigu liktume esamosiose vietose A. Goštauto gatvėje, gal ir nebūtų taip blogai. Tačiau sumanymas kitas. Po 2012 m., kai bus pastatytas priegios centras, mūsų darbuotojus norima perkelti į Vilniaus universiteto teritoriją Saulėtekio miestelyje, o tada steigti Nacionalinį fizinių ir technologijos mokslų centrą, kurio steigėjas būtų Vilniaus universitetas. Jau yra atitinkamas švietimo ir mokslo ministro įsakymas.

Puslaidininkų fizikos instituto darbuotojų veiduose džiaugsmo nematyti

Kodėl Jums, matyt, ir Jūsų vadovaujamo instituto darbuotojams kyla nerimas dėl galimos perspektyvos dirbti Nacionaliniame mokslų centre prie universiteto?

Todėl, kad trys institutai praras juridinio asmens statusą. O universitetuose, bent taip įprasta Lietuvoje, plėtojamas praktiškai vien fundamentinis mokslas. Taigi mokslo institutus iš anksto planuojama nukreipti į fundamentinių tyrimų sritį prie universiteto.

kokybiška taikomąja veikla, privalome rūpintis ir fundamentiniu mokslu. Tai aksioma.

Štai kad ir *Ekspla*. Jai dirbant kartu su Fizikos institutu, buvo įkurta net bendra instituto ir *Eksplas* taikomųjų tyrimų laboratorija, kuriai vadovauja dr. Gediminas Račiukaitis. Laboratorijoje atliekami faktiškai *Eksplai* skirti darbai, o bendrovė už juos Fizikos institutui sumoka daugiau kaip pusę milijono litų. Tai dėsninga: kai atsiranda pakankamai stiprios įmonės ir jų ryšiai su mokslu, tada jos gali padėti išsilaikyti ir mokslo institutams.

Kam reikia iškreipto vaizdo

Iš jūsų pateikiamų pavyzdžių susidaro įspūdis, kad Lietuvoje mokslo taikomoji veikla visai neblogai atrodo. Tik kodėl to nemato tie, kurie turi rūpintis Lietuvos mokslo reikalais, taip pat ir politikai?

Valdininkai ir politikai viešai skleidžia priešingą informaciją. Girdi, Lietuvos mokslo institutai persėję, juose dirba vieni pensininkai, kurie nieko nedaro, bet iš valstybės gauna pinigus. Tokio „formato“ žinios skleidžiamos nuolat. Kai tenka susitikti su politikais, iš jų nuolat girdžiu tą patį: reikia institutus jungti, nes ten nėra kas dirba, vieni seneliai... Skleidžiama dezinformacija. Kadangi visos ryšių priemonės yra rankose tų asmenų, kuriems naudinga tokią dezinformaciją skleisti, ir turime atitinkamą rezultatą.

Pateikiamas vienašališkas, dažnai tikrovės neatitinkantis vaizdas, tam tikra virtuali informacinė erdvė, kuri labai reikalinga norint „imtis pertvarkos“. Seniai žinoma tiesa, kad bet kokios „pertvarkos“ – patikimiausias būdas, padedantis tam tikroms jėgoms pasilypti ant „bangos“.

Kai politikai išsiaiškina realią reikalingą būklę, ima keisti savo nuomonę – su tuo nuolat susiduriame.

Viena „bobutė“ pasakė ir politikai patato ausis, o mokslininkai metų metus dundena – niekas negirdi ir nenori girdėti. Tai kodėl mokslo žmonių balsas toks neįtaigus? Gal jų nuomonė per menkai pagrindžiama konkrečiais rezultatais?

Konkretus pavyzdys. Apsilankiau pas ūkio ministrą Dainių Kreivį dėl Puslaidininkų fizikos instituto taikomosios veiklos reikalų. Ministras prisipažino, kad per mažai įsigilinęs į šio instituto veiklą, todėl pasikvietė

viceministrą. Taip, viceministras žino, kad trys institutai greitai bus sujungti į mokslo centrą, nes juose nesą kam dirbti, daug pensininkų. Iš kur tokia informacija? Viceministras atvirai pasakė: tokie ir tokie ministerijos pareigūnai, departamentų vadovai ir kai kurie mokslininkai sakė... Formuojama nuomonė, kad institutus reikia sujungti arba uždaryti. Sudaroma nuomonė,

minescencijos šaltinių ir šviesos diodų gamybos patirtį. Esame gaminę infraraudonosios šviesos diodus galio arsenido pagrindu, daug dirbame su fotoluminescencijos šaltiniais, ištiriame optines įvairių objektų savybes. Taigi su kolegomis iš užsienio sumanome kurti bendrą įmonę ir pradėti Lietuvoje gaminti šviesos diodų šviestuvus gyvenamųjų namų laiptinėms apšviesti.

Iš kairės: grupės vadovas Markus Sneider, Steponas Ašmontas, Lietuvos Respublikos krašto apsaugos viceministras Rimas Jonaitis, Puslaidininkų fizikos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja Nerija Žurauskienė, prof. Saulius Balevičius

kad Lietuvoje mokslo institutai uždirba mažai, o Vokietijoje užsidirba daugiau kaip pusę reikalingų lėšų.

Nusiunčiau Ūkio ministerijai medžiagą apie Makso Planko ir Fraunhoferio draugijos institutus ir jų veiklos specifiką, apie tai, kokį finansavimą gauna iš valstybės biudžeto ir kiek užsidirba. Tada viceministro nuomonė pakito – suprato, kad mokslo institutai turėtų būti prie Ūkio ministerijos, nes jų būtina reikia įvairioms programoms įgyvendinti.

Energetikos ministerijoje išdėsčiau sumanymą per Mokslo ir technologijų parką steigti naują įmonę. 2011 m. visas kaitinimo lempas teks pakeisti į šviesos diodus (šviestukus), o Puslaidininkų fizikos institutas turi didelę patirtį liu-

16 šviesos diodų apgaubus nedūžtamo organinio stiklo gaubtu patikimai apšviestime gyvenamųjų namų laiptines, galėsime nebijoti kiemo padaužų. Toks šviestuvai kainuos apie 150 litų, o veiks ne mažiau kaip 10 metų. Padengę puslaidininkų liuminoforu gausime baltą šviesą. Galime keisti liuminoforo sudėtį, taigi ir apšvietimo atspalvius.

Kadangi labai aktualu taupyti elektros energiją, tokie šviestuvai turėtų būti ypatingai paklausūs. Taip pat paklausūs bus ir valdikliai, kuriuos kūrėme Mažeikių naftai, jie galėtų labai praversti ir kitoms įmonėms. Energetikos ministerijai mūsų siūlymai pasirodė labai naudingi.

Kuo baigėsi Jūsų vizitai į ministerijas?

Baigėsi tuo, kad keturių ministerijų ministrai paprašė Premjero Andriaus Kubiliaus sustabdyti Puslaidininkių fizikos instituto jungimą su Chemijos ir Fizikos institutais. Ūkio, energetikos, krašto apsaugos ir aplinkos ministrai pasisakė prieš mūsų instituto jungimą į mokslo centrą, nes mano, kad tai skubotas ir nepamatuotas sprendimas.

Puslaidininkių fizikos instituto likimo sprendimas atidėtas iki kovo 15-osios. Jeigu keturių ministerijų vadovai nebūtų išsamiau susipažinę su mūsų instituto veikla, nuo sausio 1-osios jau būtume vieno iš mokslo centrų dalis. Mokslo institutų likimą savo sprendimais lemia Vyriausybė, nes ji institutus įkuria, reorganizuoja, naikina.

Kas yra tos elektromagnetinės svaidyklės?

Esate palaikomi iš Krašto apsaugos ministerijos. Kokie Puslaidininkių fizikos instituto darbai šių ministerijų domina?

Krašto apsaugos ministerija susidomėjo mūsų instituto darbais, kuriuos atliekame su vokiečių ir prancūzų mokslininkais. Saint Louis mieste Prancūzijos–Vokietijos tyrimų institutas 2009 m. minėjo savo 50 metų veiklos sukaktį, įvyko keletas šio instituto veiklos pristatymų, kuriuose dalyvavo ir Lietuvos krašto apsaugos ministerijos viceministras Rimas Jonaitis. Pastarasis sužinojo mūsų ir Saint Louis instituto bendrų darbų vertę.

Priminsiu, kad Saint Louis institutas yra prie Bazelio, kur susieina Prancūzija, Vokietija ir Šveicarija. Po Antrojo pasaulinio karo ten veikė internuotų vokiečių artileristų stovykla. 1959 m., siekiant pagerinti Prancūzijos ir Vokietijos santykius ir buvo įkurtas Saint Louis institutas, kuris turėjo užsiimti artilerijos tobulinimu. Instituto branduolį sudarė internuotieji vokiečių belaisviai, prisidėjo ir prancūzų specialistai.

Viena iš šio instituto krypčių, kuriose dirbame ir mes – terahercų spinduliuotės sistemų kūrimas ir tyrimai, kita – elektromagnetinių svaidyklių kūrimo darbai. Minėtos svaidyklės gali būti pritaikytos ne tik gynybos technologijose, bet ir labai aktualioje ekologinių kosminių technologijų srityje. Jų pagalba galima būtų pigiai ir neteršiant aplinkos paleisti mini palydovus į Žemės orbitą. Tokiomis konversinėmis programomis susintetinti ir mūsų partneriai iš Saint Louis instituto. Krašto apsaugos ministerija suvedė su šių programų išdėbėjais, gavome konkrečių užsakymų.

Minėtame Saint Louis institute, dirba 400 darbuotojų, o jų metų biudžetas – 47 mln. eurų. Kai pasakiau, kad Lietuvos puslaidininkių fizikos institute dirba 300 darbuotojų, o mūsų finansavimas metams – 1,5 mln. eurų, Saint Louis instituto direktoriai (prancūzas, kitas vokiečiai) mandagiai pasiteiravo: gal ne visiškai Jūsų kalbą suprato, gal tuos 1,5 mln. eurų gautane vienai savaitei? Kai patikslinau, kad metams, direktoriai susižvalgė ir pasakė, kad tai neįmanoma, nes turėtume gauti ne mažiau kaip 30 mln. eurų. Tik taip tokio pobūdžio institutas galėtų normaliai funkcionuoti ir būti naudingas valstybei.

Lietuvoje įsivaizduojama kitaip. Kai pradedama vertinti, daug ar mažai mūsų mokslininkai padaro, reikėtų prisiminti, už kokias lėšas tie darbai padaromi. Kitose šalyse net neįsivaizduojama, kad už tokias lėšas apskritai galima dirbti.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Kaip tarti priebalsių samplaikas?

Valerija VAITKEVIČIŪTĖ

Pabaiga, pradžia Nr. 2

Pirmiausia reikia įsidėmėti, kad sonantai *l, m, n, r* (dar vadinami sonoriniais, balsingaisiais priebalsiais ar pusbalsiais) ir ne tokie balsingi *j, v* patys asimiliacijai nepasiduoda – neduslėja prieš dusliuosius, pvz.: *l* – *malkos*, *r* – *vartai*, *n* – *sensta*, išskyrus *n* prieš *k* ir *g*, kur virsta liežuviu užpakaliniu – *ranka, anga*; ir duslieji priebalsiai prieš skardžiuosius *l, m, n, r* neskardeja, pvz.: *p* – *plinta*, *t* – *atminti*, *s* – *džiūsnas*, *t* – *aitrus*, *p* – *pjauti*, *s* – *svirtis* ir t. t.

Taikliai šį reiškinį pastebėjo E. Mikalaukaitė: „Nederinamieji priebalsiai *v, j, l, m, n, r* ir čia asimiliacijoe dalyvauja kuo mažiausiai“. – *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*, 1975, p. 69.

Taigi, kyla klausimas, kuo remiantis Radijo ir Televizijos diktoriai, laidų vedėjai ir kt. taria ar verčiami tarti valcas ar valcas (reikia tarti valsas – šokis; *valcai* – malūno įtaisas), *pencija, pencininkas, -ė, financai, šancas* (šansas – tikimybė, galimybė, barbarizmas šancas – apkasas), *Minckas, Valincikas, brondza, orandžerija* ir t. t.

Tarmių medžiaga tikrinta šiuose leidiniuose ir žodynuose: *Lietuvių kalbos tarmės*, 1970 (LKT); J. Petrausko ir A. Vidugirio *Lazūnų tarmės žodynas*, 1985 (LTŽ); A. Vidugirio *Zietelos šnektos žodynas*, 1998 (ZŠŽ); D. Mikulėnienės, K. Morkūno *Dieveniškų šnektos tekstai*, 1997 (DŠT); G. Naktinienės, A. Paulauskienės, V. Vitkausko *Druskininkų tarmės žodynas*, 1988 (DTŽ); V. Vitkausko *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, 1976 (ŠRDSŽ). Taip pat V. Vitkausko *Lietuvių kalbos tarties žodynas*, 2001, ir daug išsamesnis V. Vaitkevičiūtės *Lietuvių kalbos tarties pagrindai ir žodynas* (LKTPŽ), 2001, *Lietuvių pavardžių žodynas* (ats. Red. A. Vanagas), t. I 1985, t. II 1989 (LPŽ) ir *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I 1968–t. XX 2002 (LKŽ). Minėti leidiniai ir žodynai tokios tarties nepatvirtina¹, pvz. *pensija* DTŽ p. 149; LTŽ p. 191; ŠRDSŽ registre p. 519 ir ten pat *pensininkas, -ė; pensijas* DTŽ p. 61 ir 111; *pėnsija* ZŠŽ p. 472; *Murmanski* DŠT p. 77; *pasensta* LKŽ p. 262 (pontininkai); LKTŽ ir LKTPŽ *pensija, pensininkas, -ė* ir kt. LPŽ I t. pateikia pavardes *Jablonskas, Jablonskis, Jakubinskas, Jankunskas, Jasinskas, Juočinskas, Kaminskas, Klevinskas, Kučinskas, II t. – Stačinskas, Širvinskas, Valinskas, Žilinskas* ir kt. Tik LKT p. 194 (Griškabūdis) pateikia *Jabloneckis, Jablonckienė*, ir visai nėra faktų, patvirtinančių, kad *nz > ndz* ar *nž > ndž*. Tai Aldono Pupkio išgalvotos ir bendrinei kalbai primestos fiktyvios tarties normos, kurias taisyčiau leidinyje LKTPŽ, 2001.

Taip pat Televizijos rečiau Radijo diktoriai, laidų vedėjai ir kt. numeta skaitvardinių dūrinių ir vientisinių skaitvardžių galūninių kietųjų priebalsį *t*, einantį po kietojo *m*: *dvidešimt* (= *dvidešimt*), *trisdešimt* (= *trisde-*

¹ Minėtuose leidiniuose transkribuotų žodžių ir jų junginių netranskribuojame ir nekirciuojame dėl techninių priežasčių.

šimt), *keturiasdešimt* (= *keturiasdešimt*), *penkiasdešimt* (= *penkiasdešimt*), *šešiasdešimt* (= *šešiasdešimt*), *septyniasdešimt* (= *septyniasdešimt*), *aštuoniasdešimt* (= *aštuoniasdešimt*), *devyniasdešimt* (= *devyniasdešimt*), *dešimt* (= *dešimt*).

Priebalsio *t* tokio numetimo fonetiškai niekaip negalima nei paaiškinti, nei pateisinti, žinant, kad iškristi arba nukristi gali vienas, tik pirmasis, iš dviejų vienodų ar suvienodėjusių priebalsių, pvz. *puseserė* (sk. *puseserė*), *ataras > adaras* (sk. *adaras*), *mezgs > megs*. Priebalsiai *m* ir *t* iš esmės skiriasi savo kokybe: *m* yra uždarmos abilūpinis sonantas (kaip jau spėjome įsitikinti, sonantai patys asimiliacijai nepasiduoda ir šalia einančių priebalsių neasimiluoja). Jo uždarmą sudaro lūpos – apatinė prisispaudžia prie viršutinės (1 pav.). Iš plaučių iškvepiama oro srovė, atidarydama uždarmą, sukelia priebalsiui *m* būdingą silpną šlamesį, nes dalis iškvepiamo oro išeina pro nosies ertmę, todėl priebalsis *m* dar yra ir nosinis. Liežuviu galiukas atsitraukia nuo priekinių apatinių dantų, o liežuviu nugarėlės užpakalinė dalis kiek pakyla prie minkštojo gomurio, bet jo visai neliečia (2 pav.)². Priebalsis *t* yra liežuviu priešakinis sprogstamas. Jį tariant liežuviu galiukas prisispaudžia prie viršutinių dantų ir alveolių (rinčiukų, esančių gomurio priekyje už viršutinių dantų), ir su jomis sudaro uždarmą (3 pav.). Iš plaučių iškvepiama oro srovė staiga atidaro šią uždarmą ir sukelia priebalsio *t* stiprų sprogstamąjį šlamesį. Liežuviu šonai liečia kietojo gomurio pakraščius (4 pav.). Lūpos neutralios (5 pav.).

Minėtus skaitvardžius su norminiu galūnės formantu *-mt* pateikia LKTŽ, LKTPŽ, *Matematikos terminų žodynas*, 1994, visi dvikalbiai žodynai, visos dabartinės ir ankstesnės lietuvių kalbos gramatikos, kirčiavimo vadovėliai, *Lietuvių kalbos žinynas*, 1998, ir atitinkami LKŽ tomai, o tarminės vardininko formas su formantais *-m, -ms, -mc, -mts* LKŽ siunčia į formą su formantu *-mt* (išskyrus I-ą tomą), šitaip laikydamas jas periferiniais reiškiniais.

Tarmių žodynai turi kelis skaitvardžių vns. vardininko galūnės formantus, pvz.: LTŽ – formantą *-mt* turi dažnas skaitvardis p. 25, 56, 116, 190, 232, 270, o kiti – formantus *-m, -mc, -ms*; ZŠT, be norminio formanto *-mt* p. 64, 141, 145, 172, 472, 585, 659, 709, dar turi formantus *-m, -ms*; DŠT – tik vieno kito skaitvardžio vns. vardininkas turi formantą *-mt* p. 74, 77, 132, kiti *-m, -mc, -ms, -mts*; DTŽ turi tik formantus *-ms* ir *-mts*. V. Vitkauskas ŠRDSŽ skaitvardžių vns. vardininką pateikia tik su for-

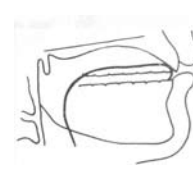
² Bendrinės lietuvių kalbos priebalsių *m, t* (kaip ir visų lietuvių kalbos garsų) rentgeno nuotraukas, iš kurių braižytos čia pateiktos schemas (2, 3 pav.), autorė darė Leningrado (dabar Sankt Peterburgo) Ausų, gerklės, nosies ir kalbos instituto Rentgeno kabinete 1954–1960 m. Anksčiau publikuotos straipsnyje V. Vaitkevičiūtės *Lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų sudėtis*. – Kn. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1957; V. Vaitkevičiūtė *Fonetika*. – Kn. *Lietuvių kalbos gramatika*, 1965; ir V. Vaitkevičiūtė *Lietuvių kalbos tarties pagrindai ir žodynas*, 2001.

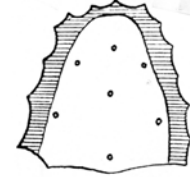
1 pav

2 pav

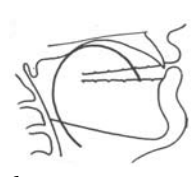
3 pav

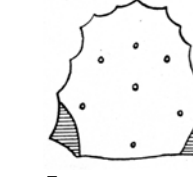
4 pav

5 pav

6 pav

7 pav

8 pav

mantu *-m* (jame nėra keturiasdešimt ir penkiasdešimt), bet anotacijoje rašo: „... antrąjį skyrių sudaro pradedamų miršti skolinių ir bendrų su literatūrine kalba žodžių registras“. Registre pateikti visi skaitvardžiai su formantu *-mt*; *t* žymimas minkštumo ženklų ir rašoma: „... kaip lk.“, t. y. kaip literatūrinėje (bendrinėje. – V. V.) kalboje, bet juk lk. galūninis *t* neminkštėja.

LKT su formantu *-mt* pateikia p. 43 (dūnininkai); p. 136, 138 (donininkai); p. 119, 120, 124, 125 (dūnininkai). Kitos tarmės turi tarminius formantus *-m, -mc, -ms, -mts*.

Nepagrįstas norminės formos galūninio formanto *t* numetimas pridarys šiuo atveju fonetinei rašybai žalos, to leisti negalima. Reikia laikytis bendrinei kalbai įprasto formanto.

Aptarkime tarnybinio žodžio (prielinksnio, jungtuko ir dalelytės) galūnės priebalsio *t* tarimą prieš savarankiškojo žodžio pradžios priebalsius *k* ar *g*. Tarnybiniai žodžiai, skirtingai nuo savarankiškojo, negali eiti sakinio dalimi, o tik padeda išreikšti įvairius savarankiškojo žodžių santykius. Prielinksnio *ant* priebalsis *t* prieš savarankiškojo žodžio pradžios prielinksni *k* ar *g* neleistinai beveik visada išmetamas, o likęs prielinksnio priebalsis *n* verčiamas liežuviu užpakaliniu, pvz.: *an kaklo* (= *ant kaklo*), *an kranto* (= *ant kranto*), *an Kalėdų* (= *ant Kalėdų*)³, *an garsaus* (= *ant garsaus*), *an grindinio* (= *ant grindinio*). Toks *t* išmetimas yra provincialis kalbant šnekamoju stiliumi ir bedrinei kalbai neteiktinas. Mat priebalsiai *t* ir *k, g* skiriasi iš esmės. Priebalsį *t* jau apibūdinome anksčiau, o priebalsis *k* yra liežuviu užpakalinis, kurio uždarmą sudaro užpakalinė liežuviu nugarėlės dalis su minkštojo gomurio priešakiniu pakraščiu. Liežuviu galiukas gerokai atsitraukia nuo priešakinių apatinių dantų (plg. 6 pav. su 3 pav.). Liežuviu nugarėlės užpakalinė dalis liečia tik pačius kietojo gomurio pakraščius (plg. 7 pav. su 4 pav.). Kadangi užpakalinė liežuviu nugarėlės dalis yra ne tokia paslanki kaip priešakinė, tai priebalsio *k* sprogimas yra ne toks staigus, kaip liežuviu priešakinių dusliųjų sprogstamųjų priebalsių. Lūpos neutralios (8 pav.).

Priebalsis *g* nuo *k* skiriasi tik skardumu, t. y. tariant *g* balso stygos virpa, o tariant *k* – nevirpa. Kalbos padargų padėtis tokia pati.

Taip pat nepateisinamas prielinksnio *ant* priebalsio *t* išmetimas ir prieš kitus priebalsius, pvz.: *an plauko* (= *ant plauko*).

Negalima išmesti prielinksnio iš priebalsio *š* prieš kito žodžio pra-

³ per *Kalėdas, Kalėdoms*.

džios priebalsį *š*, jei keičiasi junginio reikšmė, pvz.: iš *Šakių* (plg. iš *akių*). Nevalia priebalsio *t* išmesti iš sudurtinio skaitvardžio ir kitokių dūrinių, pvz., tariama *dešimėčius* (= *dešimtmečius*) arba *dešimmetį, dešimmetčio* (= *dešimtmetį, dešimtmečio*), *šimėčiai, šimečiai* (= *šimtmečiai*), *tūkstantmečio* (= *tūkstantmečio*); *greikeliu* (= *greitkeliu*).

Dažnai išmetamas žodžių su priešdėliu *ant-* priebalsis *t* prieš šaknies priebalsius *k, g, o* likęs *n* verčiamas liežuviu užpakaliniu, pvz.: *an kainis* (= *antkainis*), *an klodės* (= *antklodės*), *an galis* (= *antgalis*), *t* išmetamas net prieš žodžio šaknies priebalsį *p* – *anpečiai* (= *antpečiai*). Tai visiškai fonetinis analfabetizmas. Tokios tarties nepatvirtina DTŽ p. 65 – *devyniasdešimtmečių* (*devyniasdešimtmečių*), LKTŽ p. 286 ir LKTPŽ p. 1126 – *tūkstantmetis*.

Ypatingo dėmesio verta dalelytė *net*, priklausanti vadinamųjų išskiriamųjų dalelyčių grupei. Ji pati loginio kirčio neturi, bet signalizuoja, kad ji turi po jos einantis žodis ar žodžių junginys, prasminiu ryšiu susijęs su dalelyte *net*. Loginio kirčio viena svarbiausių raiškos priemonių tarp savarankiškojo žodžių, kalbant aiškioju stiliumi, yra pauzė, pvz.: LKT – *šienaudamas sušilau* p. 389, *vienas sūnus* p. 376, o tarp tarnybinio, t. y. dalelytės *net*, ir savarankiškojo – stabtelėjimas, daug trumpesnis už pauzę. Jis neleidžia dalelytei *net* susiliesti su po jos einančiu žodžiu, pvz.: *Net sielos šventovėj prekyba verties!* P. Vaič. (kur nevalia verstis). *Širdy nakties tyla. Net žemė miega.* P. Vaič. (kuri niekada nemiega).

Kai po dalelytės *net* eina žodis, prasidedantis priebalsiu *t* arba *d* nevalia numesti jos priebalsio *t*, einančio prieš žodžio, prasidedančio priebalsiu *t* arba *d*, nes, pirma, to daryti neleidžia stabtelėjimas, antra, numetus *t* ar *d* junginio reikšmė pakinta, pvz.: *net tvirtas pargriuva* (plg. *ne tvirtas pargriuva*); *net dvidešimt procentų* (labai daug, plg. *ne dvidešimt procentų*); gal daugiau, o gal mažiau, *net draugų skambučiai* (ne priešų; plg. *ne draugų skambučiai*); *net duris daužė* (viską, neišskiriant durų, plg. *ne duris daužė, o langus*); *net pusę milijono litų* (plg. *ne pusę milijono litų*); gal daugiau, o gal mažiau).

Turime du skirtingos reikšmės žodžius *parašyti* ir *parrašyti* LKŽ t. XI p. 221. Pastarasis reiškia „parašius parsijūti į ten, iš kur išvykai“, todėl negalima išmesti *r*.

Šitoks priebalsių praleidinėjimas prilygsta sovietmečio melioracijai, kur su iškasamu gruntu beatodairiškai išmetama ir tai, kas labai brangu ir savita.